

*****

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ ТА РЕДАГУВАННЯ

*****

УДК 007:655.4(477)(091) Шамрай

DOI [https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2020.3\(43\).7](https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2020.3(43).7)

Н. С. Подоляка

кандидат наук із соціальних комунікацій
доцент кафедри української літератури, методики її навчання та журналістики
e-mail: nadchdasum@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6136-1665
Ніжинський державний університет
вул. Графська, 2, м. Ніжин, 16600, Україна

РЕДАКТОРСЬКО-ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ АГАПІЯ ШАМРАЯ

Мета дослідження – розкрити редакторську діяльність відомого літературознавця ХХ ст. Агапія Пилиповича Шамрая й визначити його роль у підготовці до друку та популяризації в Україні творів красномовного письменства.

Методологія дослідження. Для виділення матеріалів, які характеризують А. Шамрая як видавця чи редактора, використано загальнонаукові методи дедукції, індукції, аналізу, синтезу й узагальнення, а також застосовано історико-критичний метод, що дав змогу отримати з архівних документів достовірну інформацію, реконструювати історичні факти, зіставити їх із загальновідомою інформацією.

Результати. У результаті дослідження було з'ясовано, що критики того часу відзначали пильну увагу літературознавця до тексту у написаних ним передмовах та примітках. Метою цілеспрямованої роботи А. Шамрая було виявити, систематизувати, структурувати й підготувати до друку найкращі твори української літератури. Завдяки цьому важливою віхою в розвитку вітчизняної видавничої справи став вихід тритомного збірника «Харківська школа романтиків», творів Т. Шевченка, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка тощо.

Наукова новизна публікації полягає в тому, що виявлено та до наукового обігу введено нові факти, базовані на архівних джерелах та публікаціях початку ХХ ст., виокремлено факти редакторсько-видавничої діяльності вченого, на які досі не звертали увагу дослідники. Сьогодні спадщина науковця потребує переосмислення, адже про редакторську діяльність відомо дуже мало, біографія науковця тривалий час замовчувалася, а глибинних досліджень творчої спадщини вченого не проводилося.

Практична цінність визначена тим, що матеріали публікації можуть бути використані у підготовці ґрунтовних праць з теорії та історії видавничої справи, літературознавчих розвідок, матеріалів історико-краєзнавчих конференцій.

Ключові слова: Шамрай Агапій Пилипович, редакторська діяльність, літературознавство, історія видавничої справи.

І. Вступ

Постать Агапія Пилиповича Шамрая (1896–1952) є досить помітною серед когорти літературознавців ХХ ст. Відомий він як учений, викладач, популяризатор творчості Івана Котляревського, дослідник історії української та зарубіжної літератур, який своєю працею збагатив теорію й методологію літературознавства в контексті окреслення «глухих кутів» розвитку красномовного письменства й харківської школи романтиків. Як і багато інших талановитих українських учених 20–30-х рр. ХХ ст., зазнав переслідувань під час панування репресивного сталінського режиму.

Активно й плідно працював він і як редактор-упорядник. Редакторською діяльністю займався упродовж усього життя: і коли видавав власні твори, і коли готував до друку твори українських класиків (Т. Шевченка, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка та ін.), і наприкінці життя, коли

переглядав і мав намір перевидати твори М. Костомарова, які увійшли до скарбниці світової культури.

Життя й діяльність видатного літературознавця на сьогодні в поле зору сучасних науковців майже не потрапили. Історіографія питання небагата: ряд рецензій на публікації вийшов у 1920–1930-х рр. [2; 8], потім тиша аж до 1967 р., коли про вченого заговорили в «Літературній газеті» [5] і журналі «Радянське літературознавство» [4]. Завдяки відомому професору Сумського державного педагогічного університету П. Охріменку ім'я літературознавця Агапія Шамрая у 1990-х рр. зазвучало по-новому [1]. Нині персоналію внесено до «Енциклопедії українознавства» [16]. Утім спадщина науковця вчергове потребує переосмислення, про редакторську діяльність мало відомо, оскільки довгий час біографія замовчувалася, а глибинних досліджень, побудованих на архівних документах та листуванні, не проводилося.

Студії на тему «Діяльність Агапія Шамрая» дають можливість пізнати його творчі підходи на ниві видавничої практики, дослідити його світоглядні засади, зазирнути до творчої лабораторії вченого.

II. Постановка проблеми та методи дослідження

Мета статті – розкрити редакторську діяльність відомого літературознавця ХХ ст. Агапія Пилиповича Шамрая й визначити його роль у підготовці до друку та популяризації в Україні творів красного письменства. Об'єктом дослідження є редакторська та видавнича діяльність вченого. Предмет дослідження – наукова, епістолярна й видавнича спадщина Агапія Шамрая, яка зберігається у фондах бібліотек та архівів України.

Використано методи дедукції та індукції, аналізу, синтезу й узагальнення. Аналіз і синтез дали змогу виділити матеріали з наукової спадщини автора, які характеризують його як видавця чи редактора, а також встановити причинно-наслідкові зв'язки редакційно-видавничої діяльності в різні періоди його роботи, висвітлити своєрідність редакторської праці під час підготовки до друку творів класиків української літератури. Історико-критичний метод дав змогу отримати з історичних джерел (зокрема архівних документів) достовірну інформацію, реконструювати історичні факти, зіставити їх із загальновідомими.

III. Результати

Значною справою, у якій зреалізувався редакторський талант Агапія Шамрая, був тритомний збірник «Харківська школа романтиків», виданий у Харкові 1930 року [9; 10; 11]. Саме А. Шамраєві належить термін «харківська школа». Цей термін в українському літературознавстві використовують О. Моціяка, І. Айзеншток, М. Яценко та інші щодо угруповання поетів-харків'ян 1820–1840 рр. (І. Срезневський, Л. Боровиковський, О. Шпигоцький, А. Метлинський, М. Костомаров). Агапій Шамрай став автором передмов й укладачем творів.

Майже кожне видавництво минулого й сьогодення прагнуло подарувати «нове життя» творам великого Кобзаря. Така робота потребує наполегливого опрацювання текстів і передбачає наявність великої кількості структурних одиниць. Працюючи в Харківському відділенні Інституту літератури ім. Т. Шевченка, Агапій Шамрай був співредактором у виданні «Творів» класика української літератури й автором вступних статей до окремих його видань [17]. Написав передмову до п'єси «Назар Стодоля», книжки, яка вийшла в Харкові у 1927 р. Кілька розвідок, зокрема «“Запорожская старина” І. Срезневського як історико-літературний факт», «До еволюції коломийкового вірша в творчості Т. Шевченка», «Новий переклад творів Т. Г. Шевченка німецькою мовою» та інші присвятив творчості поета, а також склав розділ у підручнику з української літератури.

Він також підготував до друку зібрання творів О. Стороженка (т. 1–2, 1928) [7]. Став автором передмови до четвертого тому.

Плодом редакторсько-видавничої та наукової діяльності А. Шамрая стало видання творів Г. Квітки-Основ'яненка [15].

Від редакторської праці значною мірою залежать наявність і повнота в майбутньому оригінал-макеті вступної, заключної частин (передмов, додатків, бібліографічних описів, покажчиків, глосаріїв, посторінкових виносів, змісту). У цьому плані покажемо лист Агапія Шамрая до Харківського кооперативного видавництва «Рух».

Спочатку автор листа намагається довести необхідність видання творів класика літератури, зазначаючи: «Величезна потреба у “читабельній” книзі, що так гостро відчувається нині у зв'язку із загальною українізацією Держапарату та піднесенням національно-культурним рухом вимагає як найбільшого поширення не тільки творів сучасної літератури, але ж і письменників класичних, творців укр. літературної мови та взагалі художніх цінностей. Як відомо наші найвидатніші письменники 19-го століття, іноді таланти європейського значіння, є нині здебільшого зовсім неприступні для широкого читача – їх немає на ринкові. Тому то й треба вітати київські та почасти й харківські в-ва, що спромоглися протягом останніх років на видання хоч 2–3 класиків в повному приблизно вигляді. Швидка розпродажа цих видань говорить за те, що вони далеко ще не застаріли для сучасного читача і тому видавання їх, відіграючи колосальну громадську роль, разом з тим забезпечує певний матеріальний успіх. Серед основоположників нашого нового письменства зовсім несправедливо забуте ім'я “батька художньої прози” Г. Ф. Квітки-Основ'яненка. Незвичайна краса й колоритність мови, огрійлива простота й емоційність його образів, яскра-

вий, типічний гумор – ці позитивні прикмети його творів зберегли у великій мірі свою свіжість і для нашого читача.

Отже видати його треба, хоча б частково – вибрані твори. І видати, звичайно, Харківському В-ву, шануючи пам'ять славного земляка, літописця Слобожанщини й міста Харкова зосібно» [12].

Потім А. Шамрай доводить, тезу чому саме обрано харківське видавництво і які обов'язки готовий взяти на себе автор листа: «Знаючи здавна чутливість В-ва "Рух" в справах культурно-громадського значіння пропоную взяти на себе видання вибраних творів Квітки за моєю редакцією та коментаріями» [12].

У проєкті йому вбачається таке: «Усе видання, на мою думку повинно виносити не менше як 15 аркушів друку – зараховуючи сюди вступну розвідку й коментарії (приблизно 1 ½ арк. друку). Матеріал розбивається на 2 приблизно однакових томи.

Перший том уявляється мені так:

1. Вступна стаття.
2. Маруся.
3. Солдатський патрет.
4. Конотопська відьма.
5. Коментарії.

Другий том:

1. Щира любов.
2. Перекотиполе.
3. Сердешна Оксана.
4. Козир дівка або От тобі скарб (по згоді).
5. Коментарії.
6. Словничок провінціалізмів та архаїзмів.
7. Бібліографія.

Розміщуючи в такий спосіб повісті Квітки я йду за хронологією їх написання, в разі незгоди можна перемістити їх якимось по іншому» [12].

Автор листа детально зупиняється на структурі майбутнього зібрання творів Г. Квітки-Основ'яненка: «Що до текстів, то працюючи спеціально над рукописними джерелами деяких його повістей, вважаю за потрібне видрукування повних редакцій, не покалічених ні цензурою, ні чужими поправками, як це було напр. з «Перекотиполем», повна його редакція має з'явитися уперше. Коментарії до кожного твору матимуть поперше пояснення редакційного характеру, хронологічних даних і уваг що до історії написання твору й т. п.

Вступна стаття – звичайного типу – критично-біографічний нарис із марксівським висвітленням того ґрунту що на ньому зросла творчість Квітки. Бібліографічний покажчик міститиме в собі перелік критичних статтів, написання з приводу тільки цих оповідань та різних видань їх» [12].

Отже, Агапій Шамрай взяв на себе обов'язок редагування, складання коментарів та вступної статті, створення покажчиків. А до того ж, як ми бачимо повністю склав план-проспект майбутнього видання.

Цю роботу згодом оцінили критики К. Копержинський та І. Айзеншток. Зокрема, К. Копержинський, зазначав: «Для дослідника творчості Квітки Основ'яненка має значіння видання його "Вибраних творів" [...] видання позначається пильною увагою до тексту. Вступна стаття популярнонаукова. У відміну од інших критиків, автор торкається також російських творів Квітки. Науковий інтерес мають деякі стилістичні помічення над прозою Квітки й порівняння його розповідної манери до такої ж у Марка Вовчка, Куліша, Свидницького. Але взагалі стилістична аналіза дуже побіжна» [6]. Продовжуючи тему, критик посилається й на статтю І. Айзенштока: «Названий рецензент одмітив ще кілька дрібних недоглядів і помилок у А. Шамрая. Докладніш сплинився на цій статті І. Айзеншток [...]. Він уважає за невияснений у А. Шамрая перехід Квітки до творчості укр. мовою й цілком відкидає мало не все, що говориться в статті про літературну традицію» [6].

Під керівництвом Агапія Шамрая на початку 50-х рр. минулого століття також було здійснене видання першого повного зібрання творів класика й основоположника нової української літератури Івана Котляревського [3; 13; 14]. Агапій Шамрай написав вступну статтю для зібрання «Проблема реалізму в "Енеїді" І. П. Котляревського», а його авторські примітки до «Енеїди» у цьому виданні нарівні з примітками самого Івана Котляревського увійшли й до наступних перевидань.

Більшість істориків літератури сходяться на думці, що це видання стало новим етапом у всій науці про І. Котляревського. Окрім того, саме до цього двотомного зібрання були вперше включені твори, написані російською мовою.

IV. Висновки

Творча спадщина літературознавця потребує більш ретельного вивчення. Вартий уваги той факт, що досі лишилися невиданими чотири томи літературних творів Миколи Костомарова зі статтями й коментарями А. Шамрая, а також публікації «Шекспір і пастораль», «Українська пісня в творчості польських романтиків» тощо. Зібрання літературно-критичних творів А. Шамрая ми поки що не маємо. Як і не маємо ґрунтового дослідження біографії вченого-літературознавця.

Не створено також повноцінного бібліографічного покажчика щодо праць науковця та критичного аналізу його творів. А остання науково-практична конференція, пов'язана з іменем дослідника, проведена в 1996 р. На це мали б звернути увагу, перш за все, профільні кафедри педагогічних закладів вищої освіти.

Список використаної літератури

1. Шамрай А. П. Матеріали наукової конференції, присвяченої 100-річчю від часу народження видатного вченого-літературознавця і педагога / упоряд. П. П. Охріменко. Суми, 1996. 41 с.
2. Айзеншток І. Рецензія. *Черв. шлях*. 1931. № 1–2. С. 171–176.
3. Шамрай А. П. Від редакторів. *Повне зібрання творів* : у 2 т. Київ, 1953. Т. 2. С. V–XLVI.
4. Іванов Л. Агапій Шамрай. *Радян. літературознавство*. 1967. № 4. С. 76–87.
5. Коваленко Л. Талант вченого. *Літературна Україна*. 1967. 14 березня.
6. Копержинський К. Українське літературознавство, історія театру й критика. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Koperzhynskiy_Kost/Ukrainske_literaturoznavstvo_istoriia_teatru_i_krytyka_v_1928_r.pdf (дата звернення: 12.08.2020).
7. Стороженко О. П. Твори : у 4 т. / примітки, ред. і вступ. ст. А. Шамрая. 2-ге вид. Харків ; Одеса, 1930. Т. 2. С. 247–365.
8. Рупін П. Рецензія. *Життя й реє*. 1928. № 3. С. 186–188.
9. Харківська школа романтиків / вступ. ст., ред. і приміт. А. Шамрая. Харків : Державне видавництво України, 1930. Т. 1. 276 с.
10. Харківська школа романтиків / вступ. ст., ред. і приміт. А. Шамрая. Харків : Державне видавництво України, 1930. Т. 2. 222 с.
11. Харківська школа романтиків / вступ. ст., ред. і приміт. А. Шамрая. Харків : Державне видавництво України, 1930. Т. 3.
12. Центральний державний архів-музей літератури й мистецтва України (далі ЦДАМЛМ України). Ф. 577. Оп. 1. Спр. 3. С. 59–60.
13. Шамрай А. П. До тексту «Енеїди». *Повне зібрання творів* : у 2 т. Київ, 1952. Т. 1. С. 321–364.
14. Шамрай А. П. Перший твір нової української літератури («Енеїда» І. П. Котляревського). Київ, 1951. 44 с.
15. Шамрай А. П. Шляхи Квітчиної творчості. *Вибрані твори*. Київ, 1928. Т. 1. С. I–LXII.
16. Шамрай А. Енциклопедія українознавства. Словникова частина / голов. ред. В. Кубійович. Львів, 2000. Т. 10. С. 3786.
17. Шевченко Т. Г. Поезії / за ред. Р. Шевченко. Харків : Рух, 1930. 350 с.

References

1. Shamray, A. P. (1996). Materialy naukovoyi konferentsiyi, prysvyachenoyi 100-richchyu vid chasu narodzhennya vydatnoho vchenoho-literaturoznavsya i pedahoha [Proceedings of the scientific conference dedicated to the 100th anniversary of the birth of a prominent literary scholar and teacher]. Sumy [in Ukrainian].
2. Ayzenshtok, I. (1931). Retsenziya [Review]. *Cherv. shlyakh*, 1–2, 171–176 [in Ukrainian].
3. Shamray, A. P. (Ed.). (1953). *Povne zibrannya tvoriv*: u 2 t. Kyiv [in Ukrainian].
4. Ivanov, L. (1967). Ahapiy Shamray [Agapius Shamrai] *Radyan. literaturoznavstvo*, 4, 76–87 [in Ukrainian].
5. Kovalenko, L. (1967). Talant vchenoho [Talent of the scientist]. *Literaturna Ukrayina*. 14 berez. [in Ukrainian].
6. Koperzhyns'kyi, K. Ukrayins'ke literaturoznavstvo, istoriya teatru y krytyka [Ukrainian Literary Studies, Theater History and Criticism]. Retrieved from http://shron1.chtyvo.org.ua/Koperzhynskiy_Kost/Ukrainske_literaturoznavstvo_istoriia_teatru_i_krytyka_v_1928_r.pdf [in Ukrainian].
7. Storozhenko, O. P. (1930). Tvory: u 4 t. *Prymitky*. Kharkiv; Odesa [in Ukrainian].
8. Rulin, P. (1928). Retsenziya [Review]. *Zhyttya y rev*, 3, 186–188 [in Ukrainian].
9. Shamray, A. (ed.). (1930). Kharkivs'ka shkola romantykyv [Kharkiv school of romanticism]. (Vol. 1). Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrayiny [in Ukrainian].
10. Shamray, A. (ed.). (1930). Kharkivs'ka shkola romantykyv [Kharkiv school of romanticism]. (Vol. 2). Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrayiny [in Ukrainian].
11. Shamray, A. (ed.). (1930). Kharkivs'ka shkola romantykyv [Kharkiv school of romanticism]. (Vol. 3). Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrayiny [in Ukrainian].
12. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv-muzey literatury y mystetstva Ukrayiny (dali TSDAMLM Ukrayiny) [The Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine (hereinafter CDAMLM of Ukraine)], F. 577, op.1, spr. 3, ark. 59–60 [in Ukrainian].
13. Shamray, A. P. (ed.). (1952). Do tekstu «Eneyidy» [To the text «Aeneid»]. *Povne zibrannya tvoriv: u 2 t.* (Vol. 2) [in Ukrainian].
14. Shamray, A. P. (1951). Pershyy tvir novoyi ukrayins'koyi literatury («Eneyida» I. P. Kotlyarevskoho) [Shamray AP The first work of new Ukrainian literature («Aeneid» by I. P. Kotlyarevsky)]. Kyiv [in Ukrainian].
15. Shamray, A. P. (1928). Shlyakhy Kvitchynoyi tvorchosti [The Ways of Flower Creativity]. *Vybrani tvory*, 1, I–LXII [in Ukrainian].

16. Shamray, A. (2000). Entsyklopediya ukrayinoznavstva. Slovnykova chastyna [Encyclopedia of Ukrainian Studies. Glossary. Heads]. (Vol. 10). L'viv [in Ukrainian].
17. Shevchenko, T. H., & Shevchenko, R. (1930). Poeziyi [Poetry]. Kharkiv: Rukh [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.07.2020.

Received 27.07.2020.

Podolyaka N. Editorial and Publishing Activities Agapia Shamraya

The aim of the study. *The editorial activity of the famous literary critic of the twentieth century Agapiy Filippovich Shamrai was investigated. Its role in preparing for printing and popularizing works of fiction in Ukraine is determined.*

Research methodology. *To highlight the materials characterizing A. Shamray as a publisher or editor, the general scientific methods of deduction, induction, analysis, synthesis and generalization were used, as well as the historical-critical method was used, which made it possible to extract reliable information from archival documents, reconstruct historical facts, compare data with generally known information.*

Results. *As a result of the study, it was found out that critics of that time noted the literary critic's close attention to the text in his prefaces and notes. The purpose of the purposeful work of A. Shamray was to identify, organize, structure and prepare for publication the best works of Ukrainian literature. Thanks to this, an important milestone in the development of domestic publishing was the release of a three-volume collection «Kharkov School of Romantics», works by T. Shevchenko, I. Kotlyarevsky, Kvitka-Osnovyanenko and the like.*

Novelty. *The scientific novelty of the publication lies in the fact that new facts based on archival sources and publications of the early twentieth century have been revealed and put into scientific circulation, facts of the scientist's editorial and publishing activities have been highlighted, which researchers have not yet paid attention to. Today, the scientist's legacy requires rethinking, because very little is known about editorial activity, the biography of the scientist has been hushed up for a long time, and no in-depth studies of the scientist's creative heritage have been conducted.*

Practical significance. *Practical value is determined by the fact that publication materials can be used in the preparation of fundamental works on the theory and history of publishing, literary studies, and materials from historical conferences on local history.*

Key words: *Shamray Agapiy Filippovich, editorial activity, literary criticism, history of publishing.*

Подольяка Н. С. Редакторско-издательская деятельность Агапия Шамрая

Цель исследования – раскрыть редакторскую деятельность известного литературоведа ХХ в. Агапия Филипповича Шамрая и определить его роль в подготовке к печати и популяризации в Украине произведений художественной литературы.

Методология исследования. Для выделения материалов, характеризующих А. Шамрая как издателя или редактора использованы общенаучные методы дедукции, индукции, анализа, синтеза и обобщения, а также применен историко-критический метод, позволивший извлечь из архивных документов достоверную информацию, реконструировать исторические факты, сопоставить данные с общеизвестной информацией.

В результате исследования было выяснено, что критики того времени отмечали пристальное внимание литературоведа к тексту в написанных им предисловиях и примечаниях. Целью целенаправленной работы А. Шамрая было выявить, систематизировать, структурировать и подготовить к печати лучшие произведения украинской литературы. Благодаря этому важной вехой в развитии отечественного издательского дела стал выход трехтомного сборника «Харьковская школа романтиков», произведений Т. Шевченко, И. Котляревского, Квитки-Основьяненко и тому подобное.

Научная новизна публикации заключается в том, что выявлены и в научный оборот введены новые факты, основанные на архивных источниках и публикациях начала ХХ в., выделены факты редакторско-издательской деятельности ученого, на которые до сих пор не обращали внимание исследователи. Сегодня наследие ученого требует переосмысления, ведь о редакторской деятельности известно очень мало, биография ученого долгое время замалчивалась, а глубинных исследований творческого наследия ученого не проводилось.

Практическая ценность определяется тем, что материалы публикации могут быть использованы в подготовке фундаментальных трудов по теории и истории издательского дела, литературоведческих исследований, материалов историко-краеведческих конференций.

Ключевые слова: *Шамрай Агапий Филиппович, редакторская деятельность, литературоведение, история издательского дела.*